
ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

УДК 330.101

І. С. Каленюк,
д.е.н., професор**БОЛОНСЬКИЙ ПРОЦЕС ЯК ПРОЯВ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ
У СФЕРІ ВИЩОЇ ОСВІТИ**

У статті розкрито значення Болонського процесу як прояву інтеграційних процесів у сфері вищої освіти. Автором проаналізовано ключові цілі формування єдиного простору вищої освіти. Визначено особливості формування європейського дослідницького простору.

Ключові слова: Болонський процес, єдиний простір вищої освіти, європейський дослідницький простір.

І. С. Каленюк,
д.э.н., профессор**БОЛОНСКИЙ ПРОЦЕСС КАК ПРОЯВЛЕНИЕ ИНТЕГРАЦИОННЫХ
ПРОЦЕССОВ В СФЕРЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ**

В статье раскрыто значение Болонского процесса как проявления интеграционных процессов в сфере высшего образования. Автором проанализированы ключевые цели формирования единого пространства высшего образования. Определены особенности формирования европейского исследовательского пространства.

Ключевые слова: Болонский процесс, единое пространство высшего образования, европейское исследовательское пространство.

I. Kalenyuk,
Doctor of Sciences in Economics, Professor**BOLOGNA PROCESS AS A DISPLAY OF INTEGRATING
PROCESSES IN THE SPHERE OF HIGHER EDUCATION**

The importance of Bologna process as a display of integrating processes in the sphere of higher education is introduced in the article. The author analyses the key purposes of the development of Higher Education Area. The peculiarities of development of European Research Area are also determined.

Keywords: Bologna process, Higher Education Area, European Research Area.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Вихід освітньої діяльності на міжнародний рівень характеризується також і активними інтеграційними процесами. Найвищого розвитку інтеграція освіти досягла в межах Європи, причому навіть у більш широких масштабах, ніж найбільше інтеграційне об'єднання країн – Європейський Союз. В історичному плані потреба у міжнародному врегулюванні проблем освіти формувалася поступово, починаючи з 50-х років. Так, за Римською угодою, політика ЄС у сфері освітньої політики обмежувалася заохоченням співпраці між державами-членами, без

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

втручання у зміст навчального процесу та організацію освітніх систем, поважаючи їх культурну й мовну різноманітність [1]. Водночас, із розширенням масштабів міграції робочої сили зростає необхідність порівняння освітніх систем з метою стандартизації документів про рівень їх освіти та забезпечення взаємовизнання дипломів про освіту.

Починаючи з 50-х років, було розроблено та прийнято цілу низку європейських конвенцій щодо питань еквівалентності дипломів: Європейська конвенція про еквівалентність дипломів, якими відкривається доступ до університетів (1953 р.); Європейська конвенція про еквівалентність періодів університетської освіти (1956 р.); Європейська конвенція про академічне визнання університетських кваліфікацій (1959 р.); Міжнародна конвенція про визнання навчальних курсів, дипломів про вищу освіту і вчених ступенів в арабських і європейських державах басейну Середземного моря (1976 р.); Конвенція про визнання навчальних курсів, дипломів про вищу освіту і вчених ступенів у країнах Європейського регіону (1979 р.); Європейська конвенція про загальну еквівалентність періодів університетської освіти (1990 р.); Конвенція про визнання кваліфікацій, що відносяться до вищої освіти, у Європейському регіоні (1997 р.) та ін.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Дослідження процесу зростання економічної ролі освіти в суспільному розвитку розглядаються в роботах таких вчених, як Л. Безчасний, Д. Богиня, Б. Данилишин, М. Долішній, С. Злупко, Л. Кривенко, К. Кривенко, В. Козак, Е. Лібанова, І. Лукінов, С. Мочерний, С. Пирожков, А. Чухно, М. Шаленко та інших вітчизняних дослідників. Питання організації та управління системою освіти висвітлюються в дослідженнях Г. Дмитренка, К. Корсака, В. Лугового, В. Паламарчука, Н. Островерхової.

Постановка завдання. Метою статті є розкриття значення Болонського процесу як прояву глобалізаційних процесів у сфері вищої освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Усвідомлення необхідності та важливості процесу інтеграції систем освіти різних країн лежить в основі подальшого розвитку його міжнародного регулювання. Важливою віхою стало підписання 19 червня 1999 р. міністрами освіти 29 європейських країн у місті Болонья спільної заяви. Болонська декларація, як вона стала називатися з тих пір, спрямована на встановлення європейської зони вищої освіти та сприяння поширенню європейської моделі освіти у світовому масштабі. Декларацією було визначено шість ключових цілей формування єдиного простору вищої освіти:

- Прийняття системи легко зрозумілих і сумірних ступенів, зокрема, через упровадження Додатка до диплома для забезпечення можливості працевлаштування європейських громадян і підвищення міжнародної конкурентоспроможності європейської системи вищої освіти;

- Прийняття системи, що заснована на двох основних циклах - ступеневого та післяступеневого. Доступ до другого циклу буде вимагати успішного завершення першого циклу навчання тривалістю не менше трьох років. Ступінь, що присуджується після першого циклу, має бути затребуваним на європейському ринку праці як кваліфікація відповідного рівня. Другий цикл спрямований на отримання ступеня магістра і/або доктора, як це прийнято в багатьох європейських країнах;

- Впровадження системи кредитів за типом ECTS - європейської системи перезарахування залікових одиниць трудомісткості, як належного засобу підтримки великомасштабної студентської мобільності. Кредити можуть

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

бути отримані також і в рамках освіти, що не є ще вищою, залучаючи до навчання протягом усього життя, якщо вони визнаються цікавими для приймаючих університетів;

- Сприяння мобільності шляхом подолання перешкод до ефективного здійснення вільного пересування, для цього:

- студентам повинен бути забезпечений доступ до можливості одержання освіти і практичної підготовки, а також до супутніх послуг;

- викладачам, дослідникам і адміністративному персоналові повинні бути забезпечені визнання і зарахування часу, витраченого на провадження досліджень, викладання та стажування в європейському регіоні, без нанесення збитку їхнім правам, установленим законом.

- Сприяння європейському співробітництву в забезпеченні якості освіти для розробки адекватних критеріїв і методологій;

- Сприяння необхідним європейським поглядам у вищій освіті, особливо щодо розвитку навчальних планів, міжінституційного співробітництва, схем мобільності, спільних програм навчання, практичної підготовки і провадження наукових досліджень.

Досягнення цих цілей необхідне для зміцнення Зони європейської вищої освіти, створення якої потребує постійної підтримки, уважного керування й адаптації до безупинно мінливих потреб розвитку. Основною ж метою залишається збільшення міжнародної конкурентоспроможності європейської системи вищої освіти.

У травні 2005 р. на саміті, який проходив у Бергені (Норвегія), взяло участь вже 45 країн, у тому числі й Україна. У результаті було підписано комюніке, у якому на основі попередніх цілей Болонського процесу були визначені пріоритетні напрями розвитку вищої освіти: введення трициклової системи підготовки фахівців (бакалавр – магістр – доктор філософії); створення національної системи забезпечення якості вищої освіти згідно зі стандартами європейської мережі забезпечення якості (ENIC – ENQA); взаємне визнання ступенів і продовження навчання країнами-учасницями.

У грудні 2006 р. було розроблено рекомендації Парламенту і Ради Європи, у яких визначено ключові компетенції, необхідні всім індивідам для особистої реалізації і розвитку, активної громадської позиції, соціалізації і зайнятості. Встановлено вісім ключових компетенцій: спілкування рідною мовою; спілкування іноземними мовами; математична грамотність і базові компетенції в науці і технологіях; комп'ютерна грамотність; освоєння навичок навчання; соціальні і цивільні компетенції; відчуття новаторства і підприємництва; обізнаність і здатність виражати себе в культурній формі.

На міжнародному рівні опікуються проблемами розвитку Болонського процесу наступні організації:

- Група з перевірки виконання Болонського процесу (Bologna follow-up group (BFUG)), яка складається з усіх країн-учасниць, Європейської комісії, Ради Європи;

- Асоціація європейських університетів (The European University Association - EUA);

- Національні спілки студентів Європи (The National Unions of Students in Europe - ESIB);

- Європейська асоціація закладів вищої освіти (The European Association of Institutions in Higher Education - EURASHE);

- Європейський центр вищої освіти (The European Centre for Higher Education – UNESCO - CEPES);

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

- Європейська асоціація із забезпечення якості вищої освіти (The European Association for Quality Assurance in Higher Education - ENQA);
- Освітня міжнародна пан'європейська структура (The Educational International Pan-European Structure);
- Союз конфедерацій промисловців та роботодавців Європи (UNICE) в якості консультативного члена.

Окрім вищеназваних інституцій, учасниками Болонського процесу на початок 2011 р. виступають 47 країн:

- з 1999 р. – Австрія, Бельгія, Болгарія, Велика Британія, Греція, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Ісландія, Іспанія, Ірландія, Італія, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, Нідерланди, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Угорщина, Чехія, Швеція, Швейцарія;
- з 2001 р. – Хорватія, Кіпр, Ліхтенштейн, Туреччина;
- з 2003 р. – Албанія, Андорра, Боснія та Герцеговина, Ватикан, Росія, Сербія та Чорногорія, колишня Югославська Республіка Македонія;
- з 2005 р. – Вірменія, Азербайджан, Грузія, Молдова, Україна;
- з 2010 р. – Казахстан.

У центрі європейської політики забезпечення конкурентоспроможності своєї економіки університетам надається ключове значення. Стратегічного значення набуває не тільки традиційна освітня, а й дослідницька діяльність європейських університетів. Саме європейські університети мають давню історію і традиції, вони є першоджерелом формування світової освіти, на даному етапі в них здійснюється вагома частина світових наукових досліджень, але, поряд з цим, спостерігається їх значне відставання від американських університетів у сфері комерціалізації знань.

У цьому контексті не можна обійти увагою роль у формуванні єдиного європейського освітнього простору Лісабонської стратегії (2000 р.), у якій була поставлена амбітна мета – створити до 2010 р. найбільш динамічну і конкурентоспроможну у світі економіку, засновану на знаннях. У цій стратегії особлива роль відводиться саме закладам системи вищої освіти – університетам. Загалом було визначено 5 основних цілей: 1) скоротити вибуття учнів з початкової школи до рівня нижче 10 %; 2) зменшити кількість учнів з низькою успішністю з грамотності до рівня нижче 20 %; 3) довести до 85 % чисельність молоді, яка має завершено середню освіту; 4) збільшення як мінімум на 15 % чисельності випускників вищої освіти у сферах математики, природничих наук та технологій, причому суттєво скоротити гендерну нерівність; 5) забезпечити участь 12,5 % дорослого населення у пожиттєвому навчанні.

Загалом усі поставлені цілі були реалізовані, окрім другої – успішність у грамотності у європейських країнах характеризується тенденцією до погіршення. Ситуація в системі університетської освіти і науки знаходиться постійно в центрі уваги, усі індикатори постійно аналізуються і контролюються. В аналітичній доповіді, присвяченій результатам реалізації лісабонської стратегії на 2008 р., чітко сформульовані основні досягнення:

- у 2006 р. в ЄС навчалось 19 мільйонів студентів, що на 3 мільйони більше, ніж у 2000 р.;
- у 2006 р. випускниками системи вищої освіти стали 4 мільйони осіб, що на 37 % більше, ніж у 2000 р. (певною мірою це зростання пояснюється і введенням двоступеневої системи згідно з Болонською декларацією);
- 197 університетів з 18 країн ЄС потрапили до 500 університетів-лідерів за Шанхайським рейтингом у 2007 р.;
- ЄС витрачає на 100 мільярдів євро менше на рік на вищу освіту, ніж США;

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

- фінансування вищої освіти в ЄС складає 1,13 % ВВП, що близько до рівня США (1,32 %) і перевищує рівень Японії (0,65 %), але фінансування з приватних джерел в ЄС складає 0,23 %, тоді як у США 1,91 % і в Японії 0,76 % ВВП;

- мають місце значні відмінності в державному фінансуванні вищої освіти серед країн ЄС: від більше 2 % в скандинавських країнах до менше 1 % в південних і східних країнах Європи.

У 2002 р. на зустрічі Ради Європи в Барселоні було поставлено завдання довести середні витрати на НДДКР до 2010 р. до 3 % ВВП, причому дві третини з них має здійснювати бізнес. Таким чином був запущений процес формування європейського дослідницького простору (European Research Area, ERA) на основі створення мережових консорціумів шостої Рамочної програми ЄС з НДДКР. Взагалі рамкові програми ЄС (всього їх сім) були визначені як основні форми науково-технічного співробітництва європейських країн. З 1 січня 2010 р. розпочалася сьома рамкова програма (РП7), яка має завершитися 31 грудня 2013 р. Ця програма має назву «Будівництво Європейського дослідницького простору знань для зростання», і вона більше за всі попередні програми приділяє увагу міжнародному співробітництву. РП7 складається з чотирьох окремих програм: «Співпраця», «Ідеї», «Люди» та «Можливості».

Програма «Співпраця», на яку передбачено фінансування 32 млрд євро, спрямована на підтримку всіх видів науково-дослідницької діяльності та співробітництва між університетами, бізнесом, науково-дослідницькими центрами та органами державного управління. На програму «Ідеї» передбачено 7,5 млрд євро з метою покращення динаміки, творчості та майстерності міждисциплінарних досліджень. Метою програми «Люди» з фінансуванням у 7 млрд євро визначено покращення якості людських ресурсів та збільшення чисельності працівників науково-дослідної сфери. Вона спрямована на сприяння кар'єрному росту науковців, заохочення європейців та залучення фахівців вищої кваліфікації зі всього світу. Програма «Можливості» (фінансування 4 млрд євро) націлена на посилення дослідницьких потужностей створення економіки знань.

В останні десятиліття ХХ сторіччя у рамках ЄС почали розгортатися масштабні міжнародні програми у сфері освіти та науки. Загальновідомі такі програми, як: Еразмус (ERASMUS, мета - сприяння обміну студентами між університетами різних країн), Сократ (Socrates, мета - вивчення іноземних мов та сприяння обміну студентами і викладачами), Леонардо (Leonardo da Vinci, мета - співробітництво у сфері професійної підготовки). Для країн Центральної та Східної Європи і Монголії працює спеціальна програма Tasic (Technical Assistance for the Commonwealth of Independent States). Усі ці програми мають єдину мету – забезпечення привабливості та конкурентоспроможності європейської вищої освіти на міжнародному ринку освітніх послуг.

Реалізація більшості програм значною мірою персоналізована. До 70 % усіх коштів за цими програмами надається на індивідуальній основі – студентам, викладачам, стажерам, конкретним закладам (табл. 1).

Фінансування програми Леонардо да Вінчі II протягом 2000-2006 років збільшилося з 171 млн євро до 251 млн євро (загалом 1462,7 млн євро). За цей період було реалізовано 21 тис. проектів, у яких було задіяно 367 тис. учасників. Програмі Леонардо надається особливе значення в контексті прискорення транснаціонального співробітництва у сфері професійної освіти, оскільки ця програма генерує більше контактів на всіх рівнях і в першу чергу – якісно нових особистих контактів. Партнерство і створення мереж мають

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

впливати на формування нової якості кадрового потенціалу освітньо-наукової сфери, тим самим на створення і розвиток єдиного європейського освітнього простору. Серед основних результатів програми називають покращення навчальних курсів: комп'ютерних, мовних тощо. Ключовим результатом вважається розвиток дослідницької діяльності, нового інноваційного партнерства та створення Європейських мереж.

Таблиця 1

Європейські тенденції розвитку мобільності студентів та викладачів за програмою Еразмус 2000-2006 рр.

Роки	Чисельність студентів – учасників, тис. чол.	Середній студентський грант на місяць	Чисельність викладачів – учасників, тис. чол.	Середній викладацький грант на місяць
2006/2007	154.997	197		
2005/2006	149.923	155	22.495	588
2004/2005	142.528	137	20.179	583
2003/2004	134.048	124	18.192	570
2002/2003	122.765	138	16.659	589
2001/2002	114.288	138	15.602	588
2000/2001	109.925	139	14.154	610

Джерело: European Commission, Evolution of Erasmus student numbers and average monthly EU grant (EU 27). 21 January 2008.*Pre-final data for 2006/07.

Програма Сократ орієнтована на розвиток співробітництва країн ЄС у сфері освіти, вона відкрита для 27 країн ЄС, трьох країн європейської економічної зони (Ісландії, Ліхтенштейну і Норвегії) та Туреччини. Реалізувалася вона протягом двох фаз: перша фаза - 1995-1999, друга – 2000-2006 рр. Метою першої фази було визначено розвиток якісної освіти та поширення європейської зони вищої освіти. Мета другої фази полягала в забезпеченні реалізації «Європи знань» [2]. Учасниками програми Сократ можуть бути учні, студенти; усі категорії співробітників сфери освіти; усі заклади освіти; органи, відповідальні за системи освіти і політику на місцевому, регіональному і національному рівнях. Крім того, участь у програмі також відкрита для всіх суспільних і приватних організацій, що співпрацюють із закладами освіти. Зокрема, йдеться про громадські організації, асоціації випускників, асоціації батьків; підприємства і професійні організації; торгові палати; соціальні партнерські організації всіх рівнів; дослідницькі центри і організації. Бюджет для виконання другої фази програми встановлено у розмірі 1850 мільйонів євро.

Програма Еразмус (European Community Action Scheme for the Mobility of University Students) спрямована на підтримку мобільності студентів університетів. Згідно з її метою студенти мають навчатися як мінімум у двох європейських університетах, щоб претендувати на отримання європейського ступеня магістра. Третя фаза програми Еразмус спрямована на залучення студентів до Європи, залучення Європи до студентів: для досягнення студентської мобільності як центральної мети програми використовуються більш дієві стимули для заохочення європейського спрямування навчання для тих студентів, які не задіяні в процесах обміну між університетами. За цієї програмою передбачається також розвиток обміну викладачами, розробка транснаціональних навчальних програм, створення європейських тематичних мереж. Заохочуються всі форми співробітництва на транснаціональному рівні між закладами, громадськими і приватними організаціями.

За період з 1987-1988 рр. до 1999-2000 рр. близько 750 тис. студентів університетів у рамках програми Еразмус навчалися певний період часу за

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

кордоном, більше 1800 університетів (або інших установ вищої освіти) брали участь у програмі (табл. 2). Бюджет ЄС на програму Сократ/Еразмус на період 2000–2006 рр. складав близько 950 млн євро (у тому числі, приблизно 750 млн євро для студентських грантів) [3]. Додаткові кошти виділяються органами державної влади кожної країни, безпосередньо університетами та іншими організаціями.

Таблиця 2

Результати функціонування програми Еразмус за 2000-2005 рр.

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	Всього
Чисельність студентів, що виїжджали за кордон	111,092	115,432	123,957	135,586	144,037	153,000	783,104
Чисельність викладачів, що брали участь у програмі	14,356	15,872	16,932	18,462	20,877	22,900	109,399
Кількість закладів, що отримували фінансування	2000				2000		
Чисельність студентів, що брали участь в інтенсивних мовних курсах	3,192				3,192		
Кількість закладів	2,520				2,520		
Інтенсивні програми	236	222	232	201	177	203	1271
Проекти розвитку навчальних курсів	122	112	107	64	41	33	479
Чисельність тематичних грантів	19	25	29	31	33	29	166

Джерело: European Commission, Erasmus Programme: Performance and Impact. April 2006.

У межах програми Еразмус реалізується програма Еразмус Мундус (Erasmus Mundus), метою якої виступає поліпшення якості вищої освіти в Європі за допомогою сприяння співробітництва з третіми країнами з наміром підвищення привабливості європейської вищої освіти у світі та сприяння розвитку діалогу і порозумінню між народами і культурами [4]. Забезпечується досягнення цієї мети шляхом реалізації міжуніверситетських магістерських курсів у всіх країнах ЄС. Також програма Еразмус Мундус забезпечує надання стипендій та грантів студентам з третіх країн, що навчаються в Європі, та європейським студентам, що навчаються в третіх країнах. Отже, за допомогою цієї програми студенти старших курсів і науковці з України, Молдови та Білорусії можуть отримувати стипендії від ЄС для навчання або проведення досліджень в його країнах.

Програма Еразмус Мундус включає такі основні напрямки співробітництва: курси підготовки магістрів, надання стипендій випускникам третіх країн або студентам курсів Еразмус Мундус, підготовка магістрів у третіх країнах, підтримуючі заходи з поширення привабливості європейської освіти (семінари, конференції, публікації тощо), технічна підтримка. Бюджет програми Еразмус Мундус на період дії програми з 01.01.2004 до 31.12.2008 встановлено в розмірі 230 млн євро.

Після завершення Сократ і Леонардо у 2006 р. почалася реалізація нової програми - *LLL - Lifelong learning* – реалізація принципу неперервного навчання протягом всього життя, при цьому первинним є саме навчання – *learning*, яке включає перш за все діяльність учня, а не викладання - *teaching*.

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

Україна бере активну участь у міжнародних програмах співробітництва в межах ЄС, виступає учасником Болонського процесу. З метою подальшого розвитку та ефективної інтеграції національної системи освіти наказом Міністерства освіти і науки України № 612 від 13.07.2007 р. було затверджено План дій щодо забезпечення якості вищої освіти та її інтеграції в європейське і світове освітнє співтовариство на період до 2010 р. [5, С. 223-237]. У ньому, зокрема, зазначається, що Україна підтримує загальне розуміння цілей Болонського процесу, про які йдеться в Болонській декларації і подальших комюніке у Празі, Берліні, Бергені, Лондоні. У цьому документі наголошено, що Україна підтверджує взяті зобов'язання відносно координації своїх дій у рамках Болонського процесу з метою формування Європейського простору вищої освіти (ЄПВО).

Згідно з Планом дій, розвиток вищої освіти України в рамках Болонського процесу має здійснюватися на принципах: створення інноваційного простору на основі освітньої і наукової підтримки; адаптації системи вищої освіти України до норм, стандартів і основних принципів Європейського простору вищої освіти; забезпечення соціального контексту вищої освіти, який надасть можливість випускникам вищих навчальних закладів формувати свою професійну кар'єру на основі соціальної справедливості, відповідальності та загальнолюдських цінностей. Досягнення основної мети Плану дій передбачено завдяки вирішенню таких завдань: модернізації системи вищої освіти, системи та структури кваліфікацій; удосконалення змісту вищої освіти та організації навчального процесу; підвищення ефективності та якості вищої освіти; міжнародного визнання документів про вищу освіту; зміцнення позицій вищих навчальних закладів України на європейському та світовому ринку освітніх послуг та досягнення їх рівноправності в європейському і світовому співтоваристві [5, С. 224-225].

Висновки. Вхідження в європейський освітній простір стане кроком ефективного входження у світове співтовариство. Прийняття правил єдиного соціально-економічного простору починається з усвідомлення вимог сучасної глобалізації та формування відповідної політики внутрішньої перебудови. Неоднозначною залишається проблема збереження національної ідентичності за умов глобалізації. З одного боку, зрозуміло, що в сучасних умовах неможливо забезпечити розвиток країни в ізоляції від усього світу та світових процесів. З іншого, втрата національної ідентичності, як і загальне зниження значення моральних цінностей та норм, може мати надзвичайно згубний вплив на розвиток людської спільноти. На наше переконання, основною метою вдосконалення організації освітньої системи кожної країни повинно бути знаходження оптимального балансу між включенням країни в глобалізаційні процеси та підтримкою національно-специфічних форм та елементів освітнього процесу.

Література

1. Європейський Союз: консолідовані договори / пер. Ю. Петруся; наук. ред. В. Муравйов. - К.: Port-Royal, 1999. - 206 с.
2. Program Socrates [Електронний ресурс]. - Режим доступу: www.europa.eu.int
3. Program Erasmus [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.europa.eu.int/comm/education/erasmus.html>
4. Program Erasmus Mundus [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://europa.eu.int/comm/education/programmes/Socrat/erasmus/erasmus_en.html
5. Про затвердження Плану дій щодо забезпечення якості вищої освіти України та її інтеграції в європейське і світове освітнє співтовариство на період до 2010 року // Діалектика вищої освіти: трансформація від декларації до реалізації: навч. посібн. / Головка В. О., Гримблат С. О., Барановський Д. І. та ін. - Харків: Еспада, 2009. - 304 с.

Надійшла 12.12.2011 р.